

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОНЦЕПТУ *ВОДА* В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ С. ШУМИЦЬКОГО

SPECIFIC FEATURES OF THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF THE CONCEPT *WATER* IN THE LITERARY WORKS BY S. SHUMYTSKYI

Кривенчук В.М.,

orcid.org/0000-0002-7258-8128

*аспірант кафедри української мови імені професора Л.А. Лисиченко
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*

У статті виявлено особливості мовної репрезентації концепту **ВОДА** в художніх текстах відомого українського поета-шістдесятника Станіслава Шумицького. Із позицій когнітивно-лінгвістичного підходу з'ясовано змістові, стилістичні та символічні параметри цього концепту як одного з базових у структурі поетичної картини світу митця. Матеріалом дослідження стали три збірки поета: «Ознаки вірності», «Сорок ударів серця» та «Герої приходять у пісню», у яких концепт **ВОДА** реалізується в широкому спектрі образів і смислових моделей.

Виявлено, що в мовотворчості С. Шумицького вода постає багатовимірним мовним образом-символом, який поєднує природне, емоційне, морально-етичне та філософське начала. Установлено, що в текстах поета репрезентовано такі основні семантичні варіанти: рідина, водна поверхня, простір, істота, небо, час, життя, доброта, випробування, війна, далечінь, велика кількість, потяг. Було встановлено, що вербалізація концепту здійснюється завдяки лексемам *вода, море, ріка, озеро, криниця, плесо*, а також похідним словам та гідронімам, що формують асоціативно-метафоричне поле концепту.

Охарактеризовано основні мовно-стилістичні засоби актуалізації концепту: метафору, порівняння, епітет, персоніфікацію, гіперболу. Ці тропи забезпечують глибину художнього осмислення: вода у поета. З'ясовано, що С. Шумицький поєднує народнопоетичну традицію одухотворення природи з індивідуальною поетичною філософією, утверджуючи архетип води як джерела життя, чистоти, гармонії й духовного оновлення.

У статті описано зв'язок концепту **ВОДА** з іншими реаліями, що розкриває його когнітивну універсальність і символічну поліфункціональність. Вода в мовній картині світу С. Шумицького є не лише частиною природного циклу, а й морально-етичним орієнтиром, медіатором між людиною і світом, матерією та духом.

Ключові слова: концепт, ідіостиль, метафора, порівняння, вода, С. Шумицький.

The article identifies the linguistic features of the representation of the concept **WATER** in the literary works of the renowned Ukrainian poet of the Sixtiers generation, Stanislav Shumytskyi. From the standpoint of the cognitive-linguistic approach, the study elucidates the semantic, stylistic, and symbolic parameters of this concept as one of the fundamental elements within the poet's individual linguistic and conceptual worldview. The research material comprises three of the poet's collections – “Signs of Fidelity”, “Forty Heartbeats”, and “Heroes Come into the Song” – in which the concept **WATER** is realized through a wide spectrum of images and semantic models.

It has been revealed that in Shumytskyi's poetic discourse, water functions as a multidimensional linguistic image-symbol, combining natural, emotional, moral-ethical, and philosophical dimensions. The analysis establishes that the poet's texts represent the following primary semantic variants: liquid, water surface, space, living being, sky, time, life, kindness, trial, war, distance, abundance, movement. The verbalization of the concept is achieved through lexemes such as *voda* (water), *more* (sea), *rika* (river), *ozero* (lake), *krynytsia* (well), *pleso* (pond), as well as through derived words and hydronyms that form the associative and metaphorical field of the concept.

The study characterizes the principal linguistic and stylistic devices used to actualize the concept – metaphor, comparison, epithet, personification, and hyperbole. These tropes contribute to the depth of artistic conceptualization, as water in Shumytskyi's poetry becomes a bearer of emotion, thought, and spiritual reflection. It has been established that the poet combines the folk-poetic tradition of animating nature with an individual philosophical vision, affirming the archetype of water as a source of life, purity, harmony, and spiritual renewal.

The article also describes the correlation of the concept **WATER** with other natural and ethical realities, which reveals its cognitive universality and symbolic multifunctionality. In Shumytskyi's linguistic worldview, water is not only an element of the natural cycle but also a moral and spiritual reference point, a mediator between the human being and the world, matter and spirit.

Key words: concept, idiolect, metaphor, comparison, water, Stanislav Shumytskyi.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці дедалі більшої уваги набувають дослідження концептів як ключових елементів мовної картини світу. Концепт є не лише одиницею ментального простору, а й складним когнітивно-культурним феноменом, який поєднує в собі знання, емоції,

асоціації та цінності певної спільноти. Вивчення концептів дає змогу простежити механізми вербалізації досвіду, відтворити специфіку світосприйняття народу та виявити універсальні, національно-специфічні риси мовного мислення, а також установити індивідуально-авторські інтерпретації.

Особливий інтерес становить аналіз концепту **ВОДА**, який належить до базових концептів, що мають потужний символічний, емоційний та культурний потенціал, адже в багатьох мовах і культурах вода постає не лише фізичною субстанцією, а й метафорою життя, очищення, часу, енергії та небезпеки. Семантична структура цього концепту охоплює широкий діапазон асоціацій: від стихійної сили до духовного відродження.

Метою пропонованої розвідки постає з'ясувати особливості мовної репрезентації концепту **ВОДА** в художніх текстах видатного українського поета-шістдесятника С. Шумицького.

Матеріалом для дослідження послужили три збірки майстра слова: «Ознаки віроності», «Сорок ударів серця» та «Герої приходять у пісню».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному просторі української гуманітаристики окреслюються дві провідні тенденції у вивченні явищ, пов'язаних із словотворами, що містять архісему «вода». Перша з них репрезентована працями, у яких різні компоненти лексико-семантичного поля «вода» (*вода, море, річка, роса* тощо) розглядаються побіжно, без спеціальної мети – у межах досліджень, присвячених архаїчним віруванням, міфологічним та фольклорним картинам світу, а також мові художніх творів.

Другу лінію репрезентують дослідження, об'єктом спеціального аналізу яких є концепт **ВОДА**. Зокрема, показовим є підхід С. Мартинек, яка класифікує слова зі значенням «водний об'єкт» на дві основні групи: назви водоймищ і назви потоків. У межах цієї типології дослідниця також розмежовує водоймища природного й штучного походження [3, с. 10]. На основі асоціативного експерименту у її роботі змодельовано оцінні та емотивні реакції на концепти водних об'єктів, що відображають когнітивні структури людської свідомості та особливості національного сприйняття водної стихії.

Т. Космеда аналізує концепт **ВОДА** як складник мікроконцептосфери, що спроектований на вивчення його особливостей у синхронічному та діахронічному аспектах, а також з'ясовує специфіку його відображення в ієрархічній системі української мовної картини світу, що передбачає вилучення інформації про досліджуваний фрагмент концептуальної картини світу людини зі словників різних типів та етнографічних джерел (культурологічний аспект) і визначає особливості його репрезентації в мові (семантичний аспект) [2, 60-62].

К. Віслова досліджує концепт **ВОДА** в руслі лінгвокультурологічного підходу, акцентуючи

увагу на виявленні культурних смислів і символічних нашарувань, що відображають специфіку національного світосприйняття. Натомість Г. Огаркова, О. Петриченко зосереджують увагу на лінгвопоетичних аспектах вербалізації концепту **ВОДА** у творчості різних митців, аналізуючи індивідуально-авторські способи мовного втілення цього універсального образу.

Виклад основного матеріалу. Серед основних вербалізаторів концепту **ВОДА** в мовосвіті С. Шумицького варто назвати такі: *вода, море, ріка, озеро, плесо, крапля, Дністер*.

Вода – рідина. При наданні концепту словникового потрактування рідина, митець послуговується експресією дієслів *литися, пити*, а також *в'янути*: «*І дівчина білолиця. / Попросив води напиться – / Зачерпнула із криниці, / Ще й низенько уклонилась / І на мене подивилась*» [8, с. 66], «*Лється вода із кухля – / Та у купіль Івана*» [6, с. 6], «*І не заважатиме світлий образ третього / Аж до ранку росного кручами блукать ... / Не давай лиш пилові укривать портрет його, / А червоним макам – без води зів'ять*» [6, с. 41], «*Коміри у хлопців посивіли / І в цеберці крига – не вода*» [8, с. 49]. Досить часто при такому осмисленні автор використовує номени на позначення місткості: *кухоль, відро, цеберце*.

Викликають інтерес рядки: «*Є сніг, а значить, є вода, / Ще й трішечки тепла*» [8, с. 6]. Речення побудовано як умовно-наслідкове судження, де природне спостереження *є сніг – є вода* набуває філософського виміру. Сніг тут постає потенційною формою води – символом прихованого життя, енергії, що спить, чекаючи на пробудження.

Вода – водна поверхня. Ще одним узуальним смислом є розуміння води як водної поверхні, що на мовному рівні у творчості С. Шумицького репрезентовано лексемою *плесо*: «*Що на тихі плеса до води, / Каравани гомінкі пташині / Щовесни злітаються сюди*» [8, с. 47]. Епітет *тихі* створює аудіально-візуальну картину тиші. Плеса позначають спокійну поверхню, символізуючи гармонію та рівновагу. У межах одного поетичного кадру вода постає центром тяжіння, до якого прагне все живе, повертаючись навесні як до джерела життя.

Вода – водний простір. Художньо-семантичне потрактування *води як річки* вербалізовано у творах С. Шумицького завдяки використанню за допомогою епітета *річковий*, а також гідронімів: «*Над річковими водами / У годину пізню / Я прихожу з піснею, / З молодю вродою*» [7, с. 15], «*І сонце лє в Донець з височини / Своє проміння, лагідне і чисте*» [6, с. 29]. Незважаючи на узуаль-

ний смисл, С. Шумицький створює доволі поетичний мовний образ, демонструючи взаємодію небесного й водного начала – сонця та Дінця. Сонце не просто світить, а *лє своє проміння*. Дієслово *лити* в цій метафорі активізує семантику *текучості*, споріднену з образом води. У результаті постає семантична гра віддзеркалення: сонце «тече» світлом у воду, а річка приймає це світло та несе далі. При цьому епітети *лагідне* та *чисте* налаштовують на позитивне сприйняття обох стихій. Відповідно, майстру слова вдається створити цілісний образ очищення та єдності стихій, де природа мислиться не механічно, а духовно та естетично.

Розуміння *води* як *моря* покликане увиразнити природний пейзаж і створене дієсловом із семою «звук»: *«Море шумить обережно. / А троє сердець, мов чайки, / Ще в'ються над узбережжям»* [6, с. 41]. Прислівник *обережно* виконує функцію епітета й передає емоційний стан персонажів – стриману ніжність, тривогу, крихкість моменту. Тому навіть при словниковому розумінні води просто як водного масиву С. Шумицький антропоморфізує природу, нюансує переживання ліричних героїв.

Рідше вода осмислюється як озеро: *«Між маленьких озер, на піщаній косі, / Ти стояла, як мавка, в дівочій красі»* [7, с. 30]. Прикметник *маленькі* пом'якшує образ озер, створює інтимність простору. Сполучникове порівняння з мавкою виводить жіночий образ у площину фольклорно-міфологічного мислення, де природа одухотворена. Фраза *в дівочій красі* підкреслює чистоту, гармонію, що зіставні зі стихією води: вода – як дівоча краса – чиста, прозора.

У наступному мікроконтексті мовний образ озер створює парадоксальну гіперболізовану метафору, що поєднує мікро- й макрокосм: жіночий рух стає космічним жестом, здатним переносити стихію: *«Ти хитнулася ледь, мов берізка од вітру, / І пішла, і понесла озера, як відра»* [7, с. 30]. Порівнянн *понесла озера, як відра* поєднує грандіозне й побутове, що створює ефект поетичної несподіванки: водна маса підкоряється жіночому жесту.

Вода – істота: *«І цівка води голосить: / “Ваню, синочку милий”...»* [6, с. 6]. У цьому мікроконтексті вода постає одухотвореною істотою, що здатна говорити. Дієслово *голосить* активізує значення *плач*, *ридання*, що вказує на емоційний стан ліричного героя. Іменник *цівка* має зменшено-пестливую конотацію, чим автор намагається підкреслити ніжність, делікатність, жіночність образу. Звертання *Ваню* підсилює мотив жалоби

й персоніфікує воду як материнську постать. Таким чином, смисл *вода – істота* у творчості С. Шумицького розширюється й формує міфопоетичну паралель *вода – мати*, що глибоко вкорінена в українській етнокультурній традиції.

Персоніфікація водної стихії наявна в рядках, де майстер слова апелює до міфопоетичної традиції одухотворення води, що вербалізоване прямим звертанням: *«Ой, криниченько, кринице, / Ти, напевне, чарівниця»* [8, с. 66]. Демінутивна форма *криниченько* передає емоційну близькість, ніжність, інтимність взаємин людини й природи. Таке звертання притаманне народнопоетичним текстам, у яких природа часто сприймається як партнер у спілкування. Звертання *ти, напевне, чарівниця* вводить оцінно-підсилювальну інтонацію, у який відчувається подив і шанобливість. Іменник *чарівниця* поєднує семи жіночності, таємничості, сили й краси, що підкреслює жіноче начало стихії води в українській символіці.

Вода – небо. Традиційною постає метафора за кольором, коли небесний звід уподібнюється до водного простору: *«Низько повисає над садами, / І хати вгортає в синяву. / І вони здаються парусами, / Що по морю в сутінках плвуть»* [7, с. 8], *«Сонна хмара плве лебідкою / По блакиті небес, / Танцюристи зійшлись. За хвірткою – / Біле море і голубе. / Щедро трави рососою зрошені / Чутно: трактор гуркоче десь»* [6, с. 32]. Дієслівна метафора *плве лебідкою* створює візуальний образ водного й небесного одночасно: хмара – це і водяна пара й жива істота. Окрім того, епітети на позначення кольору – *біле* і *голубе*, – ужиті стосовно моря, також передають експресію небес як безкрайнього простору. У такий спосіб у мові реалізується архетипна метафора «небо – море», яка закріплює глибинну когнітивну аналогію між стихіями повітря й води.

У мікроконтексті, де автор описує криницю, створено цілу космічну модель світу, у якій вода виступає дзеркалом, відбиттям людського погляду в безмежність: *«У воді її прозорій / Я лічу ночами зорі...»* [8, с. 66]. Епітет *прозора* постає ключовим: він позначає чистоту, істинність, духовну ясність. Прозора вода стає метафорою чистого сприйняття. Семантична пара *вода – зорі* створює аналогію *земля – небо, людина – всесвіт*, реалізуючи вертикальну вісь у межах короткого вислову.

Вода – час. Розуміння води як часу також є доволі типовим для українського мовомислення. У творчій палітрі віршів С. Шумицького таку інтерпретацію представлено за допомогою генітивної метафори: *«Твоя любов – то мій останній берег. / І не для мене мандри та*

порти: / Я проплив крізь **море весен**, / Я зламав чимало весел, / Спершу, ніж до цього берега припливти» [6, с. 36]. Це розширений гіперболічний водний образ, сполука **море весен** постає метафорою часу й досвіду, уособленням юності, множинності переживань і пошуків. Дієслова *проплив, зламав, приплив* формують рухову вісь мовного образу, передаючи процес долання життєвих випробувань та внутрішнього становлення.

У рядках *«Крапля по краплі / Спливають хвилини, / Крапля по краплі / Стомлений день догоря»* [6, с. 29] вода виступає метафорою часу, що рухається не бурхливо, а повільно, рівномірно. Повтор лексеми *крапля* створює ефект монотонності, рівномірності, що передає психологічне відчуття втоми, тиші, невідворотності. У той же час іменник *крапля* є мінімальною одиницею води та одиницею часу (хвилина). Між цими двома лексемами встановлюється метонімічний зв'язок: крапля – хвилина.

Вода – війна. При осмисленні воєнних реалій С. Шумицький використовує традиційну порівняльну сполуку *кров, як водиця*: *«Мовчання. Бритви зблиски – / І кров, немов водиця пролилась ... / ... Спішила армія. Вона була не близько, / Але йшла!»* [8, с. 34]. Це зіставлення створює контраст між жорстокістю та природою. Іменник *водиця* вжито в пестливій формі, типовій для народнопоетичного мовлення; семантично воно пов'язане із чистотою, життям, миром, однак у наведених рядках воно вступає в синтагматичні стосунки з лексемою *кров*, яка символізує смерть. Відповідно, вода набуває похмурої конотації, стає знаком втрати людяності, звикання до жаху.

Вода – далечінь: *«Ти приїхала в край наші з-за синього моря, / А туди виїжджала іще немовлям, / Ти не бачила сліз і бачила горя, / Що всотала у надра крайньої земля»* [8, с. 22]. У наведених рядках іменник *море* постає не лише географічним, а й символічним кордоном, що розділяє минуле й теперішнє, дитинство й зрілість, забуття й повернення. Епітет *синє* є традиційним і викликає асоціації туги й далечини, тобто колір тут не лише колір води, а й колір спогаду, суму, спокою. Фраза *виїжджала немовлям* задає тон ностальгійної елегії, у якій вода постає часовою межею між «тоді» та «тепер».

Вода – велика кількість. Природно, що цей смисл вербалізовано за допомогою лексеми *море*, що вжита в складі гіперболи: *«Любов, любов. У нас ще справ моря: / Мені кувати, сіяти, співати»* [8, с. 48].

Вода – життя. Цей смисл є усталеним, тож і у текстах С. Шумицького його представлено

за допомогою прикметників *життєве, широке море*: *«Про море життєве широке, / Про щастя у боротьбі, / Про парус, який неспокою / Шукає завжди собі»* [8, с. 54-55]. Таким чином, митець утворює класичний архетип життя як моря, апелюючи до безмежності, мінливості, небезпеки, свободи. Тут семантика водного простору виходить за межі природного явища: це екзистенційна модель буття, у якій людина пізнає себе, долаючи стихію.

Подібні інтенції спостерігаємо й у рядках: *«Біля річки садили ми дерево: / Як воно колись зацвіте, / Ми відзначим весілля на березі, / Хай не срібне й не золоте»* [8, с. 37-38]. Тут реалізовано сакрально-любовну символіку концепту **ВОДА**. Ріка постає місцем, де поєднуються час, любов і життя; вода тут – носій пам'яті й благословення, не лише природна стихія, а моральний свідок і хранитель обітниць. Через цей образ вода набуває глибокого екзистенційного змісту – вона вбирає людські мрії й обертає їх у вічність.

Вода – випробування. Поет вибудовує лінгвальний образ духовного випробування, у якому вода символізує очищення, внутрішню рівновагу, використовуючи алюзію на загальновідомий вислів *пройти крізь вогонь і воду*, що означає випробування, доховне загартування, очищення через страждання: *«Значить, треба і вогонь, і воду, / І “червону зиму” перейти, / Щоб у пісні для народу / Гнів і ніжність, мов сестер звести»* [7, с. 16].

Вода – потяг. Цей смисл можна зараховувати до індивідуально-авторських. Ключовим тропом, який використовує С. Шумицький, є сполучникове порівняння, яке вводить у техногенний опис елемент природної динаміки, чим створює своєрідну онтологічну метафору: світ машин підпорядковано законам природи: *«Але для інших відкриває даль, / Бо стрілочник всі поїзди, мов ріки, / Спрямовує на вірну магістраль»* [6, с. 13]. За допомогою компаративної сполуки відбувається метафоричне перенесення природного явища у сферу техніки – рух поїздів уподібнено до течії води. Така аналогія актуалізує імпліцитні семи руху, безперервності, що є центральними для смислової структури концепту **ВОДА**. Цікаво, що автор показує, що вода тут не стихія, а модель упорядкованого руху, тому метафора може бути ще глибшою: вода – життя – рух потягів – залежність долі від самої людини.

Вода – доброта. Цей смисл також належить до індивідуально-авторського і на мовному рівні репрезентований за допомогою сполучникового порівняння: *«Бо моє почуття незвичайне і ... про-*

сте: / Коли гірко буває чи скрутно коли мені, / То заходить у гості. / І мовчанням, мовчанням, а не порадою, / Заспокоїть мене, як вода із криниці, / І ніколи-ніколи й півсловом не згадує / Про життяві дрібниці» [8, с. 50]. Центральний образ *вода із криниці* має психоемоційне наповнення: вона символізує джерело чистоти, спокою, внутрішнього оновлення. Епітети *незвичайне* й *просте* створюють парадоксальну гармонію: справжнє почуття не потребує складних проявів, воно діє природно, як вода. Компаративна конструкція з криницею містить імпліцитно натяк на сенсорні (прохолода) та етичні відчуття (чистота, доброта).

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що концепт **ВОДА** в художніх текстах С. Шумицького посідає одне із центральних місць у формуванні індивідуально-авторської мовної картини світу, виступаючи не лише природною стихією, а й багаторівневим символом, що охоплює когнітивні, емоційні, етичні, філософські й культурні аспекти.

У поетичному ідіостилі митця аналізований концепт реалізується через різноманітні смислові моделі: *вода – рідина, поверхня, простір, істота, небо, час, життя, доброта, випробування, війна, далечинь, потяг, велика кількість*. Така дифузність семантичних полів свідчить про універсальний характер концепту, здатний поєднувати природне, духовне та естетичне.

Основними мовними репрезентантами виступають лексеми *вода, ріка, море, озеро, криниця,*

плесо, а також похідні та контекстуально споріднені одиниці (*крапля, хвиля, течія, сніг*). Вони функціонують у системі асоціативно-метафоричних зв'язків, утворюючи мережу смислових відгалужень, що конкретизують архетипну ідею плинності та очищення.

Найхарактернішими художніми прийомами вербалізації концепту є *метафора, порівняння, епітет, персоніфікація, метонімія*. Вони надають воді різних семантичних відтінків – від ніжності та гармонії (*вода із криниці, тихі плеса*) до трагічних (*кров, як водиця*), від філософської глибини (*море весен, крапля по краплі*) до міфопоетичної одухотвореності (*криниченько, чарівниця*).

Отже, вода в поетичній системі С. Шумицького – це багатовимірний символ, який поєднує природне й духовне, особистісне й колективне, буденне й вічне. Вона не лише зображує світ, а й пояснює його, будучи носієм гармонії, пам'яті, любові та духовної енергії, що становить одну з домінант авторської концептосфери.

Перспективним видається вивчення концепту **ВОДА** у творчості С. Шумицького та інших поетів-шістдесятників для виявлення спільних ідіостильових тенденцій та окреслення індивідуально-авторських рис; аналіз системи водних образів у діахронічному аспекті – від фольклорної традиції до сучасної поезії; дослідження когнітивно-символічних зв'язків концепту **ВОДА** з іншими природними стихіями в структурі художньої картини світу майстра слова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Віслова К. Концепт «вода»: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі словарей разного типа). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Симферополь, 2007. Т. 20 (59), № 1. С. 283-286.
2. Космеда Т. Система репрезентованих аксіологічно маркованих смислів: образ-концепт «вода» (на матеріалі словника «Галицько-руські приповідки»). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2013. № 2. С. 59-72.
3. Мартинек С. Концептуальна організація та семантична структура іменників зі значенням «водний об'єкт» у свідомості носія російської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02. К., 1998. 17 с.
4. Огаркова Г. Концептуальна метафора води як засіб вираження концепту «кохання» в сучасній англійській мові. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2002. № 7. С. 392-397.
5. Петриченко О. Мовно-культурологічний дискурс східних слов'ян у сегменті концептуалізації образу-міфологеми «вода». *Вісник Львівського університету*. Львів, 2004. № 34 (2). С. 337-344.
6. Шумицький С. Герої приходять у пісню. Поезії. Харків : Прапор, 1971. 48 с.
7. Шумицький С. Ознаки вірності. Поезії. Харків : Харківське книжкове видавництво, 1963. 36 с.
8. Шумицький С. Сорок ударів серця. Поезії. Харків : Прапор, 1966. 76 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025